

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

İNGİLİZ JOHN MURRAY'İN GEZİ REHBERİNDE OSMANLI TÜRKÇESİNİ
ARAMAK

Muhsin ÖNAL

Dr. Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
muhsinmengusoglu@hotmail.com

0000-0003-3329-3471

Atıf / Citation: Önal, B. (2022). İngiliz John Murray'in gezi rehberinde Osmanlı türkçesini aramak.

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (İNİJOSS), 11(2), 292-314

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1138439>

<https://doi.org/10.54282/inijoss.1138439>

Öz

Toplumsal iletişimin sağlanmasında en güçlü vasıta dildir. İnsanların gerek sözel gerekse yazılı olarak birbirleriyle irtibat kurmalarının temel aktörü olan dil bilgisinin, gündelik hayatın şekillenmesinde ciddi bir işlev üstlendiği bilinmektedir. Üstelik bu durum sadece aynı ülke topraklarını paylaşan insanlar için geçerli değildir. Nitekim dış dünya ile münasebete geçmenin en temel ihtiyaçlarından birisi de muhatap alınan ülkenin dili hakkında bilgi sahibi olmaktır. Günümüz dünyası için daha geçerli olan bu durumun, tarihsel bağlamda da hayli önem arz ettiği bilinmektedir. Tıpkı bugünkü gibi geçmiş dönemlerde de dil bilgisi bilhassa da gezgin merakıyla farklı coğrafyalara yolculuk gerçekleştiren gezginlerin ziyaret ettikleri bölgelerde işlerini kolaylaştıracak vazgeçilemez unsurların başında yer almaktadır. Halkla doğrudan temas kuran, şahsi gayretleriyle işlerini yürütüp sorunlarını çözen bu kimselerin sadece kişisel ihtiyaçlarını daha rahat giderebilmek için değil aynı zamanda bilgi toplamak için de dil bilmeleri gerekmektedir. Çünkü ziyaret ettikleri toprakların dili hakkında bilgi sahibi olmak, onlara geniş imkânlar sunacaktır. Gezginler bu sayede misafir oldukları ülkenin dini ve siyasi yapısı, gelenek ve görenekleri, adet ve alışkanlıkları ile kültürel değerleri hakkında daha detaylı ve ilmi tahliller yapabilme fırsatını yakalayacaklardır. Bütün bu bilgiler ışığında, bu çalışmada, 19. yüzyılda İngiltere'de John Murray Yayınları tarafından basılmış bir gezi rehberi doğrultusunda Osmanlı Türkçesi hakkında bilgilendirme yapılmaya çalışılacaktır. Çalışmada ayrıca söz konusu gezi rehberinin ışığında Türkçedeki bazı temel kavramlar ile bu kavramların Batılıların zihninde uyandırdığı çağrışımlara yer verilecektir. Netice itibarıyla bu çalışma, Batı'nın Doğu dünyasının temel figürlerinden olan Osmanlı Devleti'ni belirli yönleriyle nasıl algıladığını ortaya koymak hedefiyle kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gezi rehberi, Gezgin, Osmanlı Türkçesi, Dil bilgisi, Osmanlı Devleti

SEARCHING OTTOMAN TURKISH IN BRITISH JOHN MURRAY'S TRAVEL GUIDE

Abstract

The most powerful means of ensuring social communication is language. It is known that knowledge of the language, which is the primary actor of both oral and written communication of people with each other, undertake a serious function in shaping everyday life. Moreover, this situation is not valid only for the people sharing the same country's lands. Thus, one of the most basic necessities of getting in touch with the outer world is having information about the language of the addressee country. It is known that this situation which is more valid in today's world also had great importance in historical context. Just as today, knowledge of language was one of the essential matters facilitating the works of travelers who travel to different lands with curiosity of wanderers in the past eras. These people, who contacted directly with the public, carried out their work and solved their problems with their own efforts, needed to know the language not only to meet their personal needs more easily but also to gather information. Because having information about the language of the country they visited would give them a vast opportunity. By this means, travelers would take the opportunity of making more detailed and scientific analyses about the religious and political structure, customs and traditions, habits, and cultural values of the country they visited. In the light of all this information, in this study, it will be tried to provide information about Ottoman Turkish in line with a travel guide published by John Murray Publications in England in the nineteenth century. In addition, some basic concepts in Turkish and the connotations of these concepts evoke in the minds of Westerners will also be included in the study in the light of aforesaid travel guide. As a result, this study is written to reveal how the West perceived the Ottoman Empire, which is one of the main figures of the Eastern world, in certain aspects.

Keywords: Travel guide, Traveler, Ottoman Turkish, Grammar, Ottoman State

GİRİŞ

Yüzyıllardır Müslüman Türk nüfusuna ev sahipliği yapan Anadolu topraklarının sunduğu imkânlar, tarihin her döneminde farklı devlet ve toplumlar için son derece dikkat çekici olmuştur. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin egemenliği dönemine denk gelen süreçte bu ilginin doruk noktasına ulaştığı söylenebilir. En büyük tazyikin ise Osmanlı devlet ve toplum yapısına yönelik bambaşka bir zihinsel kurgu ve idrake sahip Batı dünyasından kaynaklandığını ifade etmekte herhangi bir beis yoktur. Batılılar daha doğru bir tabirle Avrupalılar, kendilerine ait olandan farklı gördükleri her şeye karşı büyük bir merak duymuş ve tanıma konusunda son derece hassas bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu konuda en büyük hevesi de Osmanlı Devleti'nin sırlarını keşfetme yönünde göstermeleri gayet anlaşılır ve makul bir durumdur. Zira Müslüman unsurlara ilaveten, asırlarca dini anlayış, inanç, kültür ve geleneksel normlar bağlamında kendisinden olmayanları da büyük ölçüde ötekileştirmeden, tek bir çatı altında sorunsuz ve sıkıntısız bir biçimde toplamayı başarmış bir devletin merak uyandırması kaçınılmazdır (Doğan, 2018: 209-212; Baykara, 2016: 116-118; Bütüner, 2016: 255-256).

Diğer taraftan söz konusu alaka ve heyecanı besleyen bir diğer husus da aidiyet psikolojisidir. Zira bir Batılı'nın zihninde bugün ve elbette ki tarihin hiçbir döneminde Müslüman Türk nüfusunun üzerinde yaşadığı topraklar kendilerine ait olmamıştır ve olmayacaktır. Orta Asya'nın bozkır ve steplerinden kopup gelmiş bir topluluğu ne kadar yüksek idealler taşısa ve yıkılmaz imparatorluklar tesis etmiş olsa da ait olduğu kadim yurduna geri göndermek hedefi (Hamilton, 1842: 429) aynı zamanda oryantalizm fikrinin ana damarlarından birisini teşkil etmektedir. Gerçekte varolanın dışında imgesel ve kurgusal bir inşa süreci neticesinde Batılı zihinlere

aşlanmış olan akıl dışı bir Doğu tasavvurunun böylesine bir netice üretmesi de son derece anlaşılır bir durumdur (Doğan, 2018: 210; Mertcan, 2007: 16-17; Yeğenoğlu, 2003: 15; Konrad, 2016: 45-53).

Aidiyet edebiyatı konusunda bilhassa 19. yüzyıl Batı literatüründen çok sayıda örnek verilebilir. Bununla birlikte söz konusu literatürü besleyen en önemli kaynağın seyahatnameler olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Kimi zaman gizli diplomat, kimi zaman sıradan araştırmacı, bazen misyoner bazen gezmekten başka herhangi bir amaç taşımayan gezginler tarafından kaleme alınan farklı türden çalışmalarda adeta bir Batı saplantısına dönüşen bu travmanın sayısız örneğine şahit olmak mümkündür. Müslüman toplumun bulunduğu coğrafyadaki varlığının meşruiyeti ile başlayan bu söylem, Anadolu diyarının kesinlikle Türklere ait olmadığını aşikâr bir biçimde dillendirme cüretine kadar varmıştır (Yıldız, 2009: 33). “*Türk’e yakışan anayurduna geri dönmektir. Bu sayede Anadolu toprakları başta Rum ve Ermeniler olmak üzere farklı Hristiyan cemaatler arasında bölüştürülecek ve öze dönüş gerçekleşmiş olacaktır*” (Hamilton, 1842: 429). “*Türkler cahildir, kabadır ve daha da mühimi kirlidir*” (Blunt, 1878: 156-157). Dolayısıyla bu toprakların temizlenebilmesi için derhal gerçek sahiplerine geri verilmeleri gerekir.

Tanıma ve aidiyet aşamalarının ardından rekabet etme ve etki altına alma safhasına geçilmiştir. Bu vesileyle Batılı araştırmacılar Osmanlı Devleti’ne dair her türden detayı büyük bir titizlik ve ciddiyetle gözlemlemiş, elde ettikleri bulguları ayrıntılı bir biçimde kaleme alarak hayli zengin bir yazılı kaynak bütününe ulaşmışlardır. Bu makalede söz konusu edilen dört önemli etmenin beslediği ve şekil verdiği bir İngiliz gezi rehberinin ışığında Türk dili hakkında bazı çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır. Bahsi geçen gezi rehberi 1854 yılında John Murray yayınları tarafından *A Handbook for Travellers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia and Mesopotamia* adıyla basılmıştır.

Osmanlı Devleti’ne yönelik seyahatlere dair kaleme alınan rehber kitaplar konusunda adı bilinen bir yayınevi olan ve kurucusu ile aynı ismi taşıyan John Murray, 1768 senesinde Londra’da yayın hayatına başlamıştır (Arslan, 2014: 153). Murray aslen İskoçya’nın başkenti Edinburgh’da dünyaya gelmiş bir deniz subayıdır. Ancak yayıncılık alanında ciddi bir başarı yakalayarak Lord Byron, Jane Austen, David Livingstone, Arthur Conan Doyle, Charles Darwin gibi dönemin önemli ve tanınmış isimlerinin eserlerini yayımlama imkânı elde etmiştir. (İnal, 2014: 278) Dolayısıyla eşinden ödünç aldığı 700 sterlin gibi son derece mütevazı bir bütçeyle yayın hayatına başlayan Murray’in Fleet Caddesindeki mağazası kısa sürede edebi yaşamın merkezi haline gelmiştir (John Murray Press, t.y.). Kitap basımı kadar gazetecilik faaliyetleriyle de ilgilenen yayınevi, 1788 yılında Londra’da çıkarılmaya başlanan akşam gazetesi *The Star*’ın sermayedarlarından olmuştur. (The Victorian Web, t.y.) İkinci kuşaktan gelen ve dedesinin yolunu takip eden II. John Murray zamanında yayınevi daha da büyümüş ve döneminin en önemli ve etkili basın yayın kuruluşu haline gelmiştir. II. Murray, dönemin önde gelen birçok yazarıyla dostluk kurmayı başarmış ve 1809 yılında önemli bir süreli yayın olan *Quarterly Review*’i çıkarmaya başlamıştır (Smiles, 1891: 143). Aynı zamanda şirketin bugün de faaliyetlerini sürdürdüğü Albemarle Caddesine taşınması da bu süreçte gerçekleşmiştir (Boyle, 1914: 6). Diğer taraftan III. John Murray 1808 yılında Londra’da doğmuş henüz 18 yaşındayken üniversite eğitimi almak için Edinburgh’a gitmiştir. Yayıncılık faaliyetlerini sürdürme kararını da burada almıştır (Murray, 1919: 2). Yayınevinin 1836 yılı itibarıyla gezi rehberleri hazırlamaya başladığı süreç onun dönemine denk gelmektedir (Castello, 2020: 75). *Handbook for Travellers* adıyla dizi halinde yayımlanan bu ilk gezi

rehberlerinin Avrupa'dan Asya'ya hatta Kuzey Afrika'ya uzanan bölgedeki farklı turist noktalarını tanıtmak amacıyla kaleme alındıkları bilinmektedir. (İnal, 2014: 278) Yayınevinin Osmanlı Devleti'ne yönelik seyahatler için hazırladığı rehber kitapların ilki ise 1840 yılında basılmıştır. Söz konusu eser 1845 ve 1854 senelerinde tekrar yayımlanmıştır. İlk iki baskı arasında ciddi bir fark bulunmamakla birlikte üçüncü baskı dönemin koşulları göz önüne alınarak güncellenip genişletilmiştir. John Murray'in gezi rehberinin Balkanlar'dan Suriye ve Irak'a kadar uzanan hayli geniş bir coğrafyayı kapsamına aldığı bilinmektedir. (Yalçınkaya, 2016: 126-147). Murray yayınlarının hedef kitesinin 19. yüzyılın ortalarında at arabaları ve kısıtlı imkânlarla seyahat etmeyi arzu eden orta sınıf İngiliz vatandaşları olduğu söylenebilir. Yayınevi rotaları ve turistik yerleri haritalandırarak, gezi öncesinde gezginlerin işini kolaylaştırma ve rahat hareket etmelerini sağlama hedefi gütmektedir (McNees, 2007: 225). İlk baskılarının güvenilirliği konusunda ciddi şüpheler bulunsa da zamanla kullanışlı ve hayli faydalı gezi rehberleri üreten yayınevinin önemli oranda popülerite kazandığı bilinmektedir (Schaff, 2009: 107).

Netice itibarıyla bu çalışmada, son derece anlaşılır ve akıcı bir üslupla kaleme alınan bir gezi rehberinin 1854 tarihli üçüncü baskısı temel alınarak Avrupalıların daha doğru bir ifadeyle İngilizlerin, Türk diline yönelik kanaatlerine yer verilecektir. Dilin semantiği, gramer yapısı gibi hususların yanı sıra söz dağarcığı ile bazı önemli ad ve kavramların Batılıların zihninde nasıl bir karşılık bulduğuna da değinilecek ve Osmanlı Türkçesinin peşine düşülecektir. Önemli ve prestijli bir yayınevi olarak turistlere ziyaret edecekleri bölgeler hakkında bilgi veren Murray'in gezi rehberinin Türkçeye dair kanaat bildirirken kimi durumlarda nasıl hatalı çıkarımlarda bulunduğu vurgu yapılacaktır. Benzer şekilde gezi rehberinin içeriği bağlamında zaman zaman Osmanlı Türkçesinin İngilizceyle mukayesi yapılacak ve yazarın belirli konularda Türkçeye gösterdiği ilgi ve hayranlık gözler önüne serilecektir. Dolayısıyla bu çalışma Murray'in görüşlerini aktarırken belirli oranda onların yorumlanmasını da hedeflemektedir.

1. TÜRK DİLİ ÜZERİNE BAZI GENEL MÜLAHAZALAR

Osmanlı topraklarını ziyaret eden yabancıların önemli bir kısmı, kısa vadeli seyahatler tertip etmekte ve misafirlikleri boyunca ihtiyaçlarını giderme ve halkla temas kurma konusunda yerli ulak ve rehberlerden yararlanmaktaydılar. Bu rehberler, belirli bir plan dahilinde geziyi organize etmekle birlikte ecnebi ziyaretçi ile yerli halk arasındaki irtibatı sağlamak amacıyla tercümanlık faaliyetlerini de yürütmekteydiler (Kaya & Yetgin, 2021: 39). Resmi görevle ülkeye gelen yabancı devlet temsilcileri için de benzer bir durum söz konusu olmakla birlikte, bu kimselere eşlik edenlere *mihmandar* denilmekteydi. Bir tür memuriyet olarak değerlendirilebilecek mihmandarlık, sıradan rehberlik hizmetleriyle mukayese edildiğinde çok daha nitelikli ve profesyonel bir hizmet vasıtası olarak tatbik edilmekteydi (Can, 2019: 267-268). Osmanlı Devleti'nin üçüncü bir grup ziyaretçisi daha vardı ki bu kimselerin misafirlikleri çok uzun bir zaman dilimini, ayları hatta yılları kapsayabilmekteydi. Kuşkusuz sınırı ve vakti belli olmayan bu tip ziyaretlerin gerektirdiği bazı ön koşullar vardı. Bu koşulların en önemlilerinden birisi dil öğrenmekti. Bilhassa da seyahat edecekleri coğrafyanın inanç, kültür ve geleneklerine hayli uzak bir yaşam süren Batılılar için bu durum daha da elzemdi. Nitekim ziyaret edeceği toprakların yabancı olan bir Avrupalı, o ülkenin dili hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmadığı zaman iyice yabancılaşıyor ve ziyaretinin de herhangi bir manası kalmıyordu (Çelik, 2017:41).

John Murray bütün bu hususların farkında olarak Osmanlı Devleti'ne seyahat edecek

Avrupalılar özellikle de İngilizler için kaleme aldığı gezi rehberinde ziyaretçilerin işini kolaylaştırmak adına Osmanlı Türkçesinin inceliklerine belirli oranda yer vermiştir. Bu doğrultuda Murray (1854: 44), konuyla alakalı kanaatlerine Türkçenin tüm Doğu ve Batı dillerinden farklı olduğunu yalnızca Kuzey Avrupa ve Orta Asya'nın akraba dilleriyle paralellik arz ettiğini söyleyerek başlamıştır. Bu durum dilin kendine özgü ters yüz edilmiş gramer ve sözdizimi yapısından kaynaklanmaktadır. Ancak ilk kez Orhun Abideleri'nde yazılı formuna rastlanan Türkçenin, Murray'in iddia ettiği şekliyle sadece Orta Asya dillerine akraba olduğunu söylemek yeterli bir izah olmayacaktır. Zira Türkçe, Oğuzlar, Uygurlar, Özbekler ve Azerilerin konuştukları dillerle birlikte Çağatay Türkçesine kaynak teşkil etmekte adeta onların omurgasını oluşturmaktadır (Ergin, 2000: 9). Diğer taraftan Türkçenin Altay dil grubu içerisinde yer aldığı (Demir & Yılmaz, 2002: 394-402), Moğol dili ve Mançuca ile birlikte bu gurubu temsil ettiği bilinmektedir. Bu üç dil içerisinde adı en çok öne çıkanın Türkçe olması da bahsi geçen dile, akrabalığın ötesinde bir misyon yüklemektedir (Ercilasun, 2013: 18). Gezi rehberinde konu edilen Kuzey Avrupa dillerine yakınlık hususu ise muhtemeldir ki Türkçenin Balkanlar'dan Doğu Sibirya'ya uzanan geniş bir hat boyunca konuşuluyor olmasından kaynaklanmaktadır (Selen, 1957: 55). Özellikle Volga diyarında ve Sibirya bölgesinde hakim olan Türk lehçelerinin, Kuzey Avrupa hattında konuşulan dilleri çağrıştırdığı (Aksan, 2015: 111) göz önüne alındığında, bu iddianın kısmi bir haklılık payı taşıdığı sonucuna varılabilecektir.

Murray (1854: 44), Arapça ve Farsçadan önemli oranda etkilendiğini düşündüğü Türkçenin canlı, ahenkli, etkileyici, hoş, konuşulması kolay fakat yazımı güç bir dil olduğunu ifade etmektedir. Gezi rehberinde de değinildiği gibi Arapça ve Farsçanın Osmanlı Türkçesi üzerindeki etkisi bazı çevrelerce dilin özgünlüğünü tartışacak kadar belirgindir. Özellikle 15 ile 19. asırlar arasındaki süreçte bu etkileşimin çok daha yoğun olarak hissedildiği bilinmektedir (Ak, 2017: 16). 19. yüzyılda ise bambaşka bir gelişmeye şahit olunmuştur. Kökleri 18. yüzyıla kadar uzanan bu gelişme, Fransız İhtilalinin etkisiyle kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlayan ulusalcılık fikrine, bürokraside devşirme sistemi yerine Anadolu halkını vazifelendirme çabalarının eklenmesiyle vücut bulmuştur. Buna göre idari mekanizmada ciddi bir Türkleşme hareketi başlatılmıştır. Siyasi iradenin Türkleşmesi dil sahasında da ciddi bir sadeleşme fikrinin doğmasına neden olacaktır (Özyurt, 2004: 159). Bu sayede özellikle divan edebiyatında kendisini fazlasıyla hissettiren Arapça ve Farsçanın şekillendirdiği kulağa hoş gelmekle birlikte ağıdalı ve anlaşılması güç bir dil yerine daha sade ve kullanışlı bir Türkçe tercih edilmeye başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda bürokraside, eğitimde ve edebi eserlerde egemen olan dil anlayışını, gündelik hayatta kullanılan Türkçeye yakınlaştırmıştır (Ortaylı, 2001: 71-72).

Murray (1854: 44), Türkçe karakterlerin, küçük farklarla Arapça ve Farsça ile benzer özellikler taşıdıkları ve harflerin sağdan sola doğru eğik bir tarzda yazıldıkları gerçeğinden hareketle Türkçenin yapay ve taklidi bir yapıya sahip olduğunu iddia etmiştir. Ne var ki yukarıdaki bilgiler de göz önüne alındığında, Osmanlı Türkçesinin tek bir parçadan oluşan yani bütünlük arz eden bir dil olmadığını belirtmekte yarar vardır. İlk etapta yazı ve konuşma dilleri şeklinde ikiye bölünebilecek olan Osmanlı Türkçesinin aynı zamanda saray ve halk dilleri ana başlıklarıyla başka bir ayrıma daha tabi tutulması gerektiğini ifade etmekte herhangi bir beis yoktur. Yazı dili ve kuşkusuz buna bağlı olarak da sarayın kullandığı Türkçe, hayli ağır bir üslupta Farsça ve Arapça terkiplerin bolca kullanıldığı bir yapı arz ederken daha çok halkın dili olarak adlandırılabilir konuşma dili ise tam tersi özelliklere haizdir (Kartalhoğlu, 2017: 105-150).

Murray (1854: 44), matbaa ile 16. yüzyılda tanışan Osmanlı Devleti'nde, Kur'an nüshalarının büyük oranda hâlâ el yazısı ile çoğaltıldığını ayrıca Türkçede gözde kitapların hukuk ve teoloji alanında olduğunu söylemektedir. Aslında Osmanlı Devleti burada zikredilenden daha erken bir tarihte matbaa ile tanışma fırsatını yakalamıştır. Nitekim 1492 senesinde İspanya'da yaşadıkları zulümden kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan Yahudiler yanlarında matbaayı da getirmişlerdir (Ersoy, 1959: 18, akt. Altunek, 1993: 192). Büyük bir olasılıkla gezi rehberinde 16. yüzyıla işaret edilmesinin nedeni, söz konusu asırda yine Yahudiler vasıtasıyla Selanik ve Edirne'de yaklaşık kırk yıl arayla iki farklı matbaa kurulmuş olmasındandır (Mistakidis, 1910: 65-80, akt. Durmuş, 2017: 957). Bu noktada, Türkçe eserler basacak ilk Türk matbaasının 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulduğunu hatırlatmakta yarar vardır (Uzunçarşılı, 1983: 159-161, akt. Korkmaz, 1999: 290). Yine matbaanın varlığına rağmen Kur'an nüshalarının büyük oranda hâlâ el yazısı ile çoğaltılmalarının iktisadi nedenler ve dini gerekçelerden kaynaklandığı yönündeki tartışmalar (Berkes, 2003: 50-63) bir yana asıl neden başkadır. Babıali'nin ve kuşkusuz ulemanın, mushafların matbaa yoluyla çoğaltılmasına mesafeli bir yaklaşım sergilemeleri, yazım hatalarını asgari düzeye indirmek ve bu hataların daha geniş kitlelere ulaşmasının önüne geçme çabasından kaynaklanmaktadır (Karpat, 2001, akt. Polat, 2018: 100). Seri üretimle her kesim ve zümreden geniş halk kitlelerinin şahit olabileceği yazım hataları, erişebilirliğin sınırlılığı göz önüne alındığında el yazması mushaflara kıyasla çok daha fazla tehdit içermektedir.

Murray (1854: 44), Türklerde her biri farklı maksatlar için kullanılan muhtelif yazı türleri bulunduğu bahsetmektedir. Bunların arasında nesih diğerlerinin temelini oluşturur. Bu yazı biçimi aynı zamanda Kur'an ve diğer kutsal metinlerin kopyasını çıkarmak için kullanılmaktadır. Bir diğer yazı çeşidi olan divani, fermanlar ve resmî belgelerde sıkça rastalanan bir türdür. Rika ise gündelik yazışmalarda tercih edilmektedir. Kuşkusuz Osmanlı Devleti'ndeki yazı çeşitleri burada zikredilenlerden çok daha fazladır. Gezi rehberinde sadece öne çıkan üç farklı yazım stiline vurgu yapılmış ve küçük bir örnek sunulmuştur. Nesihin kitap yazımında öne çıkan en belirgin tür olması Murray'in de dikkatini çekmiştir. Nesih aynı zamanda para, levha, mühür gibi farklı malzemelerin süslenmesinde de kullanılan yazı çeşididir. Diğer taraftan divani türü adını Divanı Hümayundan almıştır. Rika yazısı ise tıpkı Murray'in de ifade ettiği gibi daha çok özel yazışmalarda tercih edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde basılmış bazı eserlerde de bu yazı türünün kullanıldığına şahit olunmuştur (Yıldız, 2012: 47-53).

Murray (1854: 48), Osmanlı Türkçesi üzerine son derece sade ve kabataslak bir genel değerlendirme yaptıktan sonra ziyaret ettiği bölgenin dili hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen bir gezginin yetersiz, verimsiz ve sıradan bir eğitim metoduna tamamen sadık kaldığını ispatlarcasına hareket eden ve Avrupa dilleri hakkında neredeyse hiçbir fikri bulunmayan klasik bir hocadan ders almak yerine, halk arasında konuşma pratiği yapmayı tercih etmesinin daha doğru sonuçlar üreteceğini söylemektedir. Ayrıca Murray'in (1854: 48) ifadesiyle gezgin sadece içinden çıkılmaz bir kafa karışıklığı yaratacak, öğrenilse bile, orta sınıf Türkler ile Hristiyan unsurlar tarafından pek de bilinmeyen yazı diline mahsus kelimelere kafa yormamalıdır. Zira büyük bir bölümünün gündelik konuşma için oldukça yararsız olacağı edebi Türkçeyi ciddi mahiyette öğrenmeye yönelik herhangi bir girişim zihni meşgul etmekten başka bir işe yaramayacaktır.

Murray burada tarihten bugüne devam eden önemli bir tartışmaya dâhil olmuş ve dil

ediniminde kuralcı ve şablonik bir yöntem yerine, pratik yapmayı ve yerinde öğrenmeyi tercih etmenin önemine vurgu yapmıştır. Bugün dilbilim çevrelerinde son derece haklı bir tespit neticesinde ileri sürülen dil ediniminde tüm imkân ve koşullar sağlıklı bir biçimde işletilse de hedef dile yeterli düzeyde maruz kalmayan ve onu kullanmayan birisinin yetersiz ve sağlıksız bir öğrenme süreci yaşayacağı iddiasının (Uçak, 2016: 67), bir İngiliz gezi rehberinde henüz 19. yüzyılda tespit edilmiş olması hayli manidardır. Bu aynı zamanda yerinde öğrenimi zorunlu kılan bir durumdur. Yerinde öğrenme ise dil edinimi kadar hedef dilin konuşulduğu toplumu tanımak gibi bir sonuç üretir. Zira dil öğrenmek sadece kelimeleri kavramak demek değildir. Aynı zamanda, dilin konuşulduğu toplumun hayat tarzını, düşünme biçimlerini ve daha da mühimi kültürünü anlamak demektir (Çakır, 2011: 249-250). Başka bir ifadeyle dil içinde doğduğu toplumun aynasıdır ve bu ayna hiç bir zaman kırılmamalıdır.

Murray (1854: 48) bu noktada, kendilerinden istifade edilebilecek bazı kitaplar da tavsiye etmektedir. Bunlardan ilki William Burckhardt Barker tarafından kaleme alınan küçük ama hayli popüler bir Türkçe gramer kitabıdır. Babasının İngiliz elçisi olarak görev yaptığı Halep'te, 1810 yılında doğan Barker, doğu dillerinden Türkçe, Farsça ve Arapçayı çok küçük yaşlarda öğrenmiş, bir müddet İngiltere'de yaşadktan sonra doğduğu topraklara, bugünkü Suriye'ye dönerek bu yöndeki gayretlerini daha da ilerletmiştir (Doğan & Ayaz, 2017: 63). Murray'in kendisinden bahsettiği eser de bütün bu gayretler neticesinde *Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary* adıyla 1854 yılında kaleme alınmıştır. Burckhardt'ın çalışması üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Osmanlı Türkçesinin gramer yapısından bahsedilmektedir. İkinci kısım, başlangıç seviyesinden ileri düzeye doğru sıralanmış okuma parçaları ihtiva etmektedir ki bunların önemli bir kısmını Nasrettin Hoca fıkraları oluşturmaktadır. Çalışmanın üçüncü ve son kısmı ise ikinci kısımdaki metinlerin önemli kelimelerinin yer aldığı sözlük bölümüdür (Özkurt, 2019: 7). Kitabı Batılıların nazarında popüler kılan husus da ikinci kısımda yer alan fıkralar olsa gerektir.

Murray (1854: 48), ikinci olarak Redhouse'ın gramer kitabını tavsiye etmektedir. Ancak bu eser ileri düzeydeki kişiler içindir. Türkiye'de İngilizce-Türkçe sözlüğü hâlâ yaygın bir biçimde kullanılan Sir James William Redhouse'ın yabancılara Türkçe öğretimi için çok sayıda gramer kitabı kaleme aldığı bilinmektedir. Üstelik bu eserler arasında İngilizcenin yanı sıra Türkçe ve Fransızca olanlar da bulunmaktadır (Karagöl, 2019: 2145). Murray'in de belirttiği gibi Redhouse'ın eserleri farklı dillerde ve mukayeseli olarak kaleme alındıkları için başlangıç seviyesindeki öğrencilere çok uygun değildir.

Gezi rehberinde kendisinden bahsedilen bir diğer isim ise Pierre François Viguier'dir. Murray (1854: 48), Viguier'in gramer kitabının bir kopyası bulunabilirse, kitapta yer alan Türk hayatından farklı kesitlerin dramatik bir şekilde tasvir edildiği eğlenceli diyaloglar ile yararlı kelime dağarcığının faydalı ve verimli bir öğrenme imkânına kapı aralayacağını söylemektedir. Viguier'in *Elemens de la Langue Turque* adıyla 1790 yılında Fransızca olarak İstanbul'da kaleme aldığı gramer kitabı, Osmanlı Türkçesinin yapısı ve öğretim tekniklerinden bahsetmektedir. Genel olarak Türk diline yönelik müspet bir yaklaşım biçimi sergileyen eserin muhtevası da hayli dikkat çekicidir (Yağmur, 2014: 6). Murray'in kendisinden bahsettiği eğlenceli diyaloglar kitabın onuncu bölümünde yer almakta ve gerçek hayattan esinlenerek kaleme alınan bu diyaloglar, İstanbul'da iki Türk tarafından dolandırılan İtalyan bir tüccarın maceralarından bahsetmektedir (Gümüşkılıç,

2000: 51-52). Murray'ın Türk dili üzerindeki genel kanaatleri bahsi geçen gramer kitaplarının tavsiyesi ile neticelenmektedir. Bu bilgilendirmenin ardından sırada Osmanlı Türkçesinin harf yapısı ve harflerin kullanımına dair çıkarımlar vardır.

2. OSMANLI TÜRKÇESİNDE HARF YAPISI VE HARFLERİN KULLANIMI

Dil hakkında belirli düzeyde fikir sahibi olan ecnebilerin Türkçeyi daha rahat kavrayabilmeleri için dilin harf yapısı ve harflerin kelime içerisindeki kullanım şekilleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekir. Murray (1854: 44), bu hususla alakalı olarak söze Osmanlı Türkçesinde tüm ünsüzlerin İngilizcedekine benzer bir şekilde telaffuz edildiklerini söyleyerek başlamıştır. Mesela *g* harfi her zaman sert, *ch* ise yumuşak olarak seslendirilmektedir. Bu konuda İngilizce *girl* (kız) ve *church* (kilise) kelimeleri örnek olarak verilmiştir. Murray'ın burada *g* harfinden kastı غ (gayn)'dır. Gezi rehberinde de ifade edildiği gibi bu harf kalın ünlülerle kullanılır ve gırtlaktan seslendirilir. Ne var ki ince yahut yumuşak bir karşılığı da vardır ki bu da kâf-ı yâî olarak adlandırılan ك (kef) harfidir. Bu durumda ك harfi Türkçeye mahsus bir biçimde ğ veya y şeklinde seslendirilir. دكر (değer), اكر (eğer), بك (beğ veya bey kelimeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Kurt, 2012: 41). Diğer taraftan Murray, İngilizcede ç harfi bulunmadığı için bu harfin seslendiriliş şeklini *ch* ile ifadelendirmiştir.

Murray (1854: 44), *e, i, eu, ü*, gibi ince ünlülerden önce gelen *g* ve *k* harflerinin damaktan seslendirildiğini ifade etmektedir. *Eu*'dan kasıt ö harfidir. Tıpkı ç harfi gibi İngilizcede ö ünlüsü de yoktur ve ö sesi *eu* harfleriyle sağlanmaktadır. Ayrıca Murray'ın *g* ve *k* harflerinin damaktan seslendirildiği bilgisi doğru olmakla birlikte eksiktir. Zira Türkçede bu iki harfe ilaveten *l, r* ve *y* harfleri de tıpkı *g* ve *k* harfleri gibi damak ünsüzleri olarak adlandırılmaktadırlar (Dursunoğlu, 40-42). Murray (1854: 44) ayrıca *p, ch, t, k* harflerinin hecelerinde veya kelimelerin sonunda yer aldıklarında ve herhangi bir bağlama ya da çekim durumunda sırasıyla *b, c, d, g* (*gh*) harflerine dönüştüklerini söyleyerek bir kaç örnek vermiştir. Bu örnekler şu şekildedir: *Git-gider, kalpag-kalpaghi, gelecek-geleceğim*. Örneklerin gelişigüzel seçilmesi ve yetersiz olması bir yana, sert ünsüz olarak adlandırılan *p, ç, t, k* harflerinin belirli durumlarda yumuşayarak *b, c, d, g* yahut ğ ünsüzlerine dönüştükleri bilgisi doğrudur. Bu değişim için kelime ünlü harfle başlayan bir ek almalı ve sert ünsüz harf iki ünlü harfin arasında bulunmalıdır (Efendioğlu & İşcan, 2010: 132).

Murray (1854: 44-45), bir İngiliz'in yabancı dil konuşurken anlaşılmazlığının en önemli nedenlerinden birisinin *r* harfinin doğru telaffuzuna yeterince ehemmiyet göstermemesinden kaynaklandığını söylemektedir. Zira İngilizcedeki bu tek karakter, Türkçede iki farklı sese karşılık gelmektedir. Bunlardan ilki tıpkı *ring* (yüzük, halka) kelimesinde olduğu gibi ünsüz bir harf biçiminde kelime başında yer aldığı hâldir. Diğeri ise *horn* (boynuz), *cur* (it) gibi ortada ya da sonda yer alarak yarı ünlü bir hâl arz etmesidir ki bu olgu dil uzmanları tarafından ihmal edilmiştir. Bu yarı ünlü kullanım, harfin ayrı bir ses olarak kabul edildiği Sanskritçe ve İliya bölgesi dilleri dışında yabancı dillerde görülen bir durum değildir. Buna göre ünsüz harf dikkatlice telaffuz edilmelidir. Dolayısıyla şayet bir Türk'ün İngilizleri anlaması arzu ediliyorsa Türkçedeki *ferman* kelimesi İngilizcedeki *sermon* (vaaz) kelimesine benzer bir seste telaffuz edilmemelidir (Murray, 1854: 45). Burada Murray'ın ifade etmek istediği husus İngilizcede *r* harfinin kelime başında her durumda telaffuz edildiği, sonda yer aldığı ise kendisinden önceki ünlü harfin sesine dönüştüğü ve adeta yutulduğudur. Bahsi geçen harfin ortada bulunduğu durumlarda seslendirilmesi için ise kendisinden önce mutlaka ünsüz bir harf bulunması gerekmektedir.

Türkçe için benzer bir durum söz konusu olmadığı için İngilizlerin *r* harfini seslendirirken daha dikkatli davranmaları ve Türk dilinin yapısına uygun hareket etmeleri gerekmektedir. Kuşkusuz tersi bir durumda da benzer sıkıntılar yaşanmaktadır. Üstelik bu sadece geçmiş dönemlerin sorunu değildir. Dil edinimi konusundaki zorluklar günümüz insanını da ciddi mahiyette etkilemektedir (Özer & Akay, 2022: 713).

Murray (1854: 45), İngilizler'in *gh* harfini telaffuz ederken de hayli zorlandıklarını söylemektedir. Nitekim Türkçede *gh* kelimenin başında yer aldığına göre *g* harfi gibi kullanılmaktadır. Ortada yahut sonunda bulunduğu ise belli belirsiz bir biçimde gırtlaktan çıkarılan bir sese dönüşmektedir. İşin gerçeği böyle bir durumda bu harfi seslendirmek tamamıyla güçleşmektedir. *Agha* ve *doghru* kelimeleri bu hususla alakalı örnek olarak verilebilecektir (Murray, 1854: 45). Murray'in kelime ortası yahut sonunda yer aldığını düşündüğü *gh* harfinden kastı *ğ*'dir. İngilizcede böyle bir ünsüz harfin bulunmamasına bağlı olarak İngilizlerin bu harfi seslendirirken sıkıntı yaşamaları son derece anlaşılır ve makul bir durumdur.

Murray (1854: 46), Türkçede ünlü harflerin sert ve yumuşak şeklinde ikiye ayrıldıklarını ifade etmektedir. Her iki grupta da dörder harf bulunmaktadır. Bu harfler birbirlerinin karşılığı şeklindedir. Daha doğru bir ifadeyle her yumuşak ses için bir sert ünlü mevcuttur. Sert ünlüler *a*, *ı*, *o* ve *u* harfleridir. Yumuşak olanlar ise *e*, *i*, *eu* ve *ü*'dür. Karşıt gruplardan iki farklı ünlü harf içeren çok az kelime vardır. Eklerin kullanımı kelimenin kökünün karakteri tarafından belirlenir. Bu önemli kural ister isimlerde ister zamirlerde veya fiillerde olsun, kökün tüm eklemelerine uygulandığı için her zaman akılda tutulmalıdır. Mesela kökteki *a* harfi sert olduğu için *adam* kelimesi ek aldığına göre *adamin*, sert *o* harfinden dolayı *top* kelimesi *topun* şeklinde kullanılır. Öte yandan ek aldığına göre yumuşak ses veren *e* harfi ile yazılan *sherbet-sherbetin*, *eu* harfi bulunan *geuz-geuzün* kelimesine dönüşür (Murray, 1854: 46).

Murray'in sert ve yumuşak şeklinde isimlendirdiği sesler Türkçede olağan şekliyle kalın ve ince ünlüler olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Ayrıca daha önce de ifade edildiği üzere *eu* sesi İngilizcede bulunmayan *ö* harfine karşılık gelmektedir. *Sh*'nin Türkçedeki karşılığı ise *ş* harfidir. Bu anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla gezi rehberi Türkçenin belirgin özelliklerinden birisi olarak öne çıkan büyük ünlü uyumuna da özel bir vurgu yapmıştır. Kelimenin ilk hecesinde kalın bir ünlü harf bulunması durumunda sonraki hecelerin de kalın olması ince ünlü harf hecesiyle başlayan kelimelerin ise ince ünlü harflerle tamamlanacağı ilkesine dayanan bu kural ekler için de geçerlidir (Buran, 2017: 4-5).

Bu arada Türkçede ünlü harfler İtalyancadaki *i* ve *u* harfleri gibi kısa olarak seslendirilmektedir. Burada *machine* (makine) ve *prude* (iffet) kelimelerinde gözlenen bir söyleyiş değil *pin* (iğne) ve *bull* (boğa) kelimelerindeki gibi bir seslendirme söz konusudur. *Ü* ve *eu* (*ö*) Fransızcadaki *u* ve *eu* harfleri gibidir. *Y*, *i* ve *u* harfleri arasında kendine mahsus bir tür kalın ünlü harfi çağırır. Bu, Batı Avrupa dilleri için tuhaf ama bazı Slav lehçelerinde iyi bilinen bir durumdur. Bu harfi *i* ile karıştırmamak için özel bir dikkat gösterilmesi gerekir. Aksan, tıpkı Ermeni ve Rumların yaptığı gibi dili yeni öğrenen İngilizlerce de son heceye atfedilmelidir. Bu uygulama, bir kelimenin tüm hecelerini eşit olarak seslendiren ve hiçbir heceye özel bir önem atfetmeyen Türkler tarafından kaba ve dikkatsiz bir kullanım olarak ayıplanmaktadır. Yine de bir İngiliz'in kendisine bırakılırsa kaçınılmaz bir biçimde sondan bir önceki heceyi vurgulayarak diğerlerini geçiştirmesi eğilimine karşı koymak için bu kullanım hayli önem arz etmektedir

(Murray, 1854: 45).

Murray, son derece sığ aynı zamanda da gelişigüzel bir üslup ve bakış açısıyla değerlendirdiği Osmanlı Türkçesindeki harf yapısı ile harflerin kullanımı bahsini telaffuza dair bir dizi çıkarımla neticelendirmiştir. Ancak gezi rehberinde üzerinde durulan bir husus olarak ne kelimelerin seslendiriliş biçimiyle ne de Türkçede hecelere atfedilen önemle alakalı satırlar tam manasıyla gerçeği yansıtmamaktadır. Daha doğru bir ifadeyle her iki hususta böyle basit bir şekilde izah edilemeyecek kadar ehemmiyet arz eden durumlardır. Benzer durum İngilizce için de geçerlidir. Zira tıpkı her dilde olduğu gibi Türkçede de farklı yapısal özellikler sonucu ortaya çıkmış çok sayıda ses birimi ve ses uyumu kuralı bulunmaktadır (Eker, 2007: 28-39). Ayrıca kelimenin yapısına veya sözcüğe getirilen eklerin özelliğine göre vurgunun yeri ilk, orta veya son hece olarak değişebilmektedir (Börekçi, 2005: 188-189). Her şeye rağmen bir Batılı seyahat rehberinde Osmanlı Türkçesiyle ilgili olarak harflerin yapısı ve kullanımlarına dair çıkarımlarda bulunulması dikkate değer ve üzerinde durulması gereken bir durumdur.

3. OSMANLI TÜRKÇESİNDE KELİMELERİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Gezi rehberinde Osmanlı Türkçesinin kullanım özellikleriyle alakalı kendisinden bahsedilen bir diğer husus gramer yapısını oluşturan bazı temel hususiyetlerdir. Murray'in turist rehberi sırasıyla bazı çekim ekleri, zamirler ve fiillerden bahsederek genel bir çerçeve sunmaya çalışmıştır. Aslında bu çok kaba bir tariflendirmedir. Ayrıca bir dili tam manasıyla tanımak ve hakkında yorumlar yapmak için yeterli değildir. Ne var ki Türkiye coğrafyasına yönelik düzenlenecek bir seyahat için genel ve pratik bilgiler sunmak maksadıyla kaleme alınmış bir çalışmanın bu konuda yüzeysel bir bakış açısına sahip olması hayli anlaşılır bir durumdur. Diğer taraftan rehberin hazırlanmasındaki hedefin tek başına Türk dilini tanımak ve tanıtmak olmadığı gerçeği de göz önüne alındığında, bu durum daha da anlaşılır hale gelmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında müteakip kısımlarda gezi rehberinin değerlendirmeleri üzerinden Osmanlı Türkçesindeki kelimelerin bazı yapısal özelliklerine vurgu yapılacaktır.

3.1. Çekim Ekleri

Gezi rehberindeki yapısal özelliklere dair bahislerden ilki çekim ekleridir. Murray (1854: 45) çekim ekleriyle ilgili bilgilendirmeye Türkçede, İngilizcede olduğu şekliyle belirli bir tanım edatı bulunmadığını söyleyerek başlamıştır. Bu yapısal özelliğin yerine çoğu durumda bir çekim eki kullanılmaktadır. Kuşkusuz bir İngiliz'in Türkçe öğrenirken dikkat etmesi gereken en önemli hususlardan birisi de budur. İngilizcede *the* kavramıyla ifade edilen bu özelliğin belirli tanımlık olarak isimlendirilmesinin nedeni geçmişe gönderme yapması yani bilinen varlıkları vurgulamasıdır (Hamamcı, 2020: 84). Diğer taraftan Türkçede, İngilizcedeki kullanımıyla tamamen eşdeğer olmasa da belirsiz tanım bildiren *a* ve *an* kavramları *bir* kelimesiyle ifade edilmektedir (Murray, 1854: 45). Gezi rehberinde de belirtildiği üzere, Türkçede belirsiz tanımlık ön ad olarak kabul edilebilecek *bir* rakamıyla gerçekleştirilmektedir (Banguoğlu, 2007: 324-325).

Murray (1854: 45), çekim eklerine örnek olarak tamlayan ve hâl eklerine yer vermiş ve bu ekleri İngilizcedeki karşılıklarıyla birlikte okuyucuya sunmuştur. Buna göre tamlayan durumunda Türkçede *-in*, *-in*, *-un*, *-ün* ekleri kullanılmaktadır. Ancak ünlü harfle biten bir isimden sonra ses özelliğine göre *-nın*, *-nin*, *-nun*, *-nün* ekleri tercih edilmektedir. Hâl ekleriyle ilgili olarak ise

Türkçede yönelme için kullanılan *-a*, *-e* ya da ünlü bir harf ile biten kelimelerden sonra gelen *-ya*, *-ye* ekleri verilmiştir. Belirtme için kullanılan *-ı*, *-i*, *-u*, *-ü* ve yine ünlü bir harften sonraki *-yı*, *-yi*, *-yu*, *-yü* ekleri için İngilizcede bir karşılıktan söz edilmemiştir. Türkçede bulunma bildiren eklerin *-da*, *-de*, ayrılma bildirenlerin ise *-dan*, *-den* olduğu ifade edilmiştir (Murray, 1854: 45). Murray'ın son derece öz ve sade bir üslupla okuyucuya aktarmaya çalıştığı hâl ekleri konuşma dilinde yaygın bir kullanıma sahiptir (Alkayış, 2012: 277). Söz konusu eklerin gezi rehberinde kendilerine yer bulmalarının nedeni bu olsa gerektir.

Murray (1854: 46) çekim ekleriyle ilgili olarak çoğul eklerinden de bahsetmektedir. Buna göre çokluk, kelimenin köküne *-lar*, *-ler* eklenerek oluşturulmaktadır. Bu durumda ekler, *adamlar-adamların* örneğindeki gibi çoğul kelimeye ilave edilir. Sıfatlar çekimsizlerdir ve her zaman niteledikleri varlıklardan önce gelirler. *Güzel karı* bir sıfat tamlamasıdır ve görüldüğü üzere sıfat, isimden önce gelmektedir. Diğer taraftan sıfatlar ek almadıkları için *güzelin karının* değil *güzel karının* şeklindeki kullanım doğrudur. Ayrıca sayılar çoğul olmamaktadırlar. Misal vermek gerekirse *yüz adamlar* değil *yüz adam* şeklinde bir kullanım doğrudur (Murray, 1854: 46). Murray'ın de ifade ettiği gibi Türkçede çok eski tarihlerden itibaren kelimelere çokluk anlamı katmak için *-lar* ve *-ler* ekleri kullanılmaktadır (Yılmaz, 2003: 126). Ne var ki çoğul eklerinin kimi zaman farklı anlamlarda kullanıldığı da bilinmektedir. Bu ekler aile adlarını vurgulamak, saygı bildiren durumlara işaret etmek, topluluk isimlerini belirtmek gibi durumlarda da karşımıza çıkabilmektedirler (Çelik 2020: 28). Bununla birlikte verdiği örnekten de anlaşılacağı üzere, Murray sayılar çoğul eki almazlar derken kendisinden önce bir sayı sıfatı bulunan adların çoğullaştırılmayacağını kast etmiştir. Gezi rehberinde yer alan Türkçede sıfatların isimlerden önce geldiği yönündeki bilgi İngilizce için de geçerlidir. Ancak sıfatların ek alması konusunda iki dil arasında belirgin bir farklılık bulunmaktadır. Zira İngilizcede, Türkçenin aksine iki veya daha fazla varlığın mukayesesi söz konusu olduğunda sıfatların çekim ekleri aldığı bilinmektedir (Özalan, 2008: 73).

3.2. Zamirler

Gezi rehberinde Osmanlı Türkçesinin yapısal özellikleriyle ilgili olarak değinilen ikinci husus zamirlerdir. Oldukça kısa ve öz bir biçimde ele alınan zamirler konusuna değinilmesinde maksadın öğretmekten ziyade haberdar etmek olduğu aktarılan bilgilerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Murray (1854: 46), söze şahıs zamirlerinin sahiplik bildirirken bazı özel ekler aldıklarını söyleyerek başlamıştır. Çekim gerekli olduğunda ise umumiyetle kelimeye hâl ekleri ilave edilmektedir. Gezi rehberinde zikredilen özel ekler iyelik ekleridir. Varlıkların şahıslara aidiyetine işaret eden iyelik eklerinin altı farklı çeşidi bulunmaktadır (Karaağaç, 2012: 327-329, akt. Kürüm, 2015: 84). Kimi kaynaklarda söz konusu eklere iyelik zamiri de denilmekle birlikte bu adlandırmayla alakalı olarak ciddi ihtilaflar söz konusudur (Ergin, 1962: 265, akt. Erten, 2007: 221-222).

Murray (1854: 46), İngilizcede *relative pronoun* olarak adlandırılan bağlama zamirlerinin Türkçede bulunmadığını söylemektedir. İlgili zamirleri olarak da bilinen bağlama zamirleri yan cümleyi temel cümleyle irtibatlandırarak bir çeşit birleşik cümle oluşturmak için kullanılmaktadırlar (Ergin, 1962: 265, akt. Erten, 2007: 223). Türkçede ilgili zamirlerinin yerine karmaşık bir yapı arz eden ve iyelik ekleri alan bağfiil yani zarf-fiiller kullanılır. Buna bağlı olarak da soru edatları Frenkler tarafından ilgili zamirlerinde yanlış bir şekilde kullanılabilir. Dili

yeni öğrenmeye başlayanların da onları taklit etme ihtimalleri vardır. Kimi durumlarda *adam ki gördüm, ne zaman geldim* gibi anlamsız cümleler kurulabilmektedir (Murray, 1854: 46). Murray'ın verdiği örneklerin anlamlı kılınabilmesi için İngilizcedeki ilgi zamirlerinin Türkçe karşılığının *-ki* eki olduğunu ayrıca iyelik eklerinin İngilizler tarafından kavranmasında güçlükler yaşandığını bilmek gerekir.

3.3. Fiiller

Gezi rehberinde Osmanlı Türkçesinin özelliklerine dair değinilen üçüncü ve son konu fiillerdir. Murray (1854: 46-47), fiillerin mastar hallerinin *-mak, -mek* ekleriyle gösterildiğini ve bu durumdaki eylemlerin isimler gibi çekim eki aldıklarını ifade etmektedir. Yine fiillerin kökleri yahut yalın halleri emir bildirmektedir. Murray'ın de ifade ettiği gibi Türkçede mastar ekleri fiilleri isimleştirmektedir. İsim-fiil şeklinde adlandırılan bu dönüşüm fiilden isim yapan bazı eklerin eyleme ilave edilmesiyle de sağlanabilir (Gedizli, 2013: 3). Murray (1854: 47) fiillerle ilgili aktarım yaparken önemli bir yanılığa düşmüş ve çekimli fiilleri sıfat-fiil olarak tanıtmıştır. Onun ifadesiyle *gelmek* mastar fiiline zaman ve şahıs kipleri eklenerek oluşturulan *gelirim, gelirsin, gelir, geliriz, gelirsiniz, gelirlir* eylemleri zamanı belli olmayan sıfat-fiillerdir. Murray (1854: 47) yanılığını devam ettirerek zamanı belli olan sıfat-fiillerden de bahsetmiştir. Buna göre *geliyor* zamanı şimdiye ait bir sıfat-fiildir. *Geleceğim* ifadesi ise zamanı geleceğe ait bir sıfat-fiildir. Geçmiş zamanda *geldim, -din, -di, -dik, -diniz, -diler* şeklinde bir kullanım söz konusuysen geçmişte zamanı belirsiz yapı *-miş* ekiyle sağlanmaktadır. Diğer taraftan geniş zamanda ve geçmiş zamanda dilek kipi *geleyim ve geleydim* şeklindedir. Öte yandan *gelsem, -sen, -se, -sek, -seniz, -seler* şart durumunu bildirmektedir (Murray, 1854: 47). Yukarıda da ifade edildiği üzere Murray, çekimli fiilleri sıfat-fiil başlığı altında değerlendirerek hata yapmıştır. Zira Türkçede zaman kipi ve şahıs eki alan eylemler sıfatlaşmamakta sadece çekimli hâle gelmektedirler (Şahin, 2003: 165).

Murray (1854: 47), kökünde kalın ünlü bulunan bir eylemin sonunda da kalın ünlünün yer alacağını ifade ederek büyük ünlü uyumuna bir kez daha dikkat çekmiştir. Ayrıca olumsuzluk anlamı ünlü uyumuna uygun olarak *-ma* veya *-me* ekleriyle sağlanmaktadır. Yine kökteki ünlü harfe bağlı olarak bir *-a* veya *-e* harfi ekleyerek olumsuz eylem, imkânsızlık bildirecektir. *Gelmem-gelemem* gibi. Fiilin bu takdire şayan yapısı baştan sona mükemmel bir kurallılık ile işlemektedir. Ayrıca benzer bir yöntemle farklı tek heceli kelimeler getirerek oluşturulan dönüşlü, ettirgen, karşıt fiil çekimleri de mevcuttur (Murray, 1854: 47). Murray, sözleriyle en azından fiillerin yapısal özelliklerinin kendisini etkilediğini itiraf etmiştir.

Onu etkileyen bir diğer husus da soru eklerinin kullanım şeklidir. Sorular kelimelerin sonuna *-mı, -mi, -mu* ya da *-mü* eklenerek oluşturulurlar (Murray, 1854: 47). Soru ve şahıs eklerinin doğrudan eylemin içerisinde eylemle bütünleşik bir yapı arz ederek kullanılmaları yönüyle İngilizceden tamamen farklılaşan Türkçenin bu özelliği (Kılıç, 2019: 23), dikkat çekici olduğu için gezi rehberinde zikredilmiştir. Ancak Murray'ı etkileyen asıl husus bu değildir. Yazar söz konusu eklerin isimlere veya konuşmanın farklı kısımlarına eklenerek soruyu vurgulu bir biçimde ve kesin olarak birleştiği kelimeye ait kıldığını ifade etmektedir. Murray'e (1854: 47) göre bu çok az dilde görülen harikulade bir kolaylıktır. Gezi rehberinde bu özellikle alakalı örnekler de verilmiştir ki bunlar sırasıyla şu şekildedir: "*Sen İstanbul'a gitdin mi?*", "*Sen mi İstanbul'a gitdin?*" "*Sen İstanbul'a mı gitdin?*". (Murray, 1854: 47). Türü konusunda tartışmalar söz konusu olmakla birlikte (Bulak, 2019: 324) iki harfli son derece sade bir ekin, soru vurgusunu eklendiği kelimeye

göre değiştirecek bir elastiki yapı arz etmesi Murray' i adeta cezbetmiştir.

Diğer taraftan gezi rehberinde Türkçenin kullanışlılığıyla alakalı bazı övgüler bulunduğu gibi bir dizi yergiye de şahit olunmaktadır. Murray (1854: 47), kişi eklerinin son derece yalın olmaları ve farklılaşmamları, fiillerde zaman sayısının azlığı, kelime kökünün asla değişmemesi ve cümle içerisinde gizlenememesi gibi hususların Türkçenin sorunlu yönleri olduğunu iddia etmektedir. Murray'in, kişi eklerinin yalınlığı ve farklılaşmamlarından duyduğu rahatsızlığı dilin fakirliğine bağladığı varsayılabilir. Halbuki sadelik dili yoksun ve yoksul kılmamakta aksine daha anlaşılır ve kullanışlı hale getirmektedir. Diğer taraftan kişi eklerinin farklılaşmaması da Türkçenin kurallı bir dil olduğunu ve sistematik bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır. Yine eklemeli bir dil olması itibarıyla Türkçede kelime köklerinden sürekli yeni kelimeler türetme imkânı bulunmaktadır. Dolayısıyla kelime kökleri, kök özelliğini kaybetmeyip herhangi bir değişikliğe uğramasalar da ekler vasıtasıyla kendi anlamlarının dışına çıkabilmekte ve dili zenginleştirmektedirler. Üstelik eklerin köklerden rahatlıkla ayrılmaları dilin kullanışlılığını arttırmakta, okuma yazma becerileri konusunda ciddi kolaylık sağlamakta ve kelimelerin hafızada kalıcı olmaları sonucunu doğurmaktadır (Güneş, 2016: 109).

4. OSMANLI TÜRKÇESİNDE GÜNDELİK HAYATTAKİ BAZI TEMEL İFADELER

Gezi rehberinde Türkiye coğrafyasına seyahat edeceklerin sıklıkla karşılaşacakları bazı ifadelere de yer verilmiş ve bu ifadelerin İngilizcedeki karşılıkları okuyuculara sunulmuştur. Bu kısımda bahsi geçen ve bir İngiliz'in gözüyle Osmanlı topraklarında yaygın kullanıma sahip olduğu düşünülen ifadeler bir tablo halinde sunulacaktır.

Tablo 1. Osmanlı Türkçesinde Kullanılan Bazı Temel İfadeler ve Murray'in Bu İfadelere Dair Çıkarımları

İfade	Çıkarım
Selam	Huzur, barış, refah
Selamünaleyküm	Bolluk, huzur ve esenlik seninle olsun
Hoş geldin	Sefa geldin
Aleykümselam	Bolluk, huzur ve esenlik seninle de olsun
İyi misiniz efendim?	Sihhatiniz nasıl?
Keyfiniz iyi mi?	Ruh durumunuz iyi mi?
Maşallah!	Tanrı'nın adıyla
İnşallah!	Tanrı'nın izniyle
Allah kerim	Tanrı yüce ve merhametlidir
Estağfurullah	Allah muhafaza

Bakalım	Bekleyip göreceğiz
Afiyet olsun!	Hayrını gör!
Allah razı olsun!	Tanrı senden memnun kalsın!
Kaç kuruş?	Kaç para ödemem lazım?
La İlahe İllallah Muhammeden Resulullah	Tanrı tektir ve Muhammed O'nun elçisidir

Kaynak: Murray (1854: 43).

Bir Batılı gezginin Türk topraklarında sokakta dolaşırken sıklıkla işiteceği varsayılan bu ifadelerin ne tür bir kıstasa göre belirlendiği bilinmemekle birlikte Türk misafirperverliğini fazlasıyla yansıttığı söylenebilir. Zira ifadelerin önemli bir kısmı selamlama ve hâl hatır sormakla ilgilidir. Bu tablo aynı zamanda Türk insanının İslam inancına bağlılığına dair bazı ipuçları da sunmaktadır. Aslında Murray (1854: 43) de bu durumun farkında olarak İslam inancının dini mahiyetinin ve her durumda Tanrı'ya doğrudan atıfta bulunulmasının en çarpıcı kanıtının teşekkür bildiren hiçbir kavram kullanılmaması olduğunu söylemektedir. Onun yerine Türkler “şükür Allah”, “evelallah”, “Allah razı olsun”, “Allah bereket versin” gibi ifadeler kullanarak kendilerine verilen nimetlere şükranlarını sunmaktadırlar (Murray, 1854: 43).

İngilizler için kaleme alınmış bir turist rehberinde Türklerin diline yerleşmiş ve yaygın biçimde kullanılan bütün bu ifadelerin yansıttığı bir diğer gerçek de nezaket, tevazu ve sağduyudur. Özellikle karşılıklı münasebetlerde saygı ve kibarlığın göstergesi olan selamlama ve hâl hatır ifadelerinin listenin başında yer almaları manidardır. Bunun yanı sıra gezi rehberinde yer alan ve Türkler arasında yaygın olarak kullanıldığı iddia edilen ifadelerde herhangi bir kötü söz, argo kelime veya bedduanın yer almaması da sadece Murray'in Türklere yönelik iyimser ve hoşgörülü bakış açısından kaynaklanmıyor olsa gerektir. Elbette ki Türkçede de küfür kabilinden pek çok söz ve ifade bulunmaktadır. Ancak gezi rehberinde de ortaya konulduğu üzere bu söz ve ifadeler yaygın bir kullanım alanına sahip değildir. Üstelik ecnebilere karşı hele bir de ülkeyi ziyaret maksadıyla gelen Frenk gezginlere yönelik sarfedilme olasılıkları çok daha düşüktür. Bu durum Türk misafirperverliğini bir kez daha gözler önüne sererken Murray'in de bu gerçeğin farkında olduğunun en bariz göstergesidir.

Öte yandan tablodaki ifadelerin, bir İngiliz'in zihninde nasıl bir çağrışıma sahip olabileceği yönündeki çıkarımlar da büyük oranda isabetlidir. Murray Türkçe ifadelerin İngilizce karşılıklarını verirken hayli basit ve anlaşılır bir üslup kullanmış, gerçek maksadının rehberlik yapmak olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. İyi olmayı sıhhat ile, keyifli olmayı ise ruh durumu ile izah ederek ne derece titiz bir bakış açısına sahip olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde *inşallah* ifadesinin Tanrı'nın iznini ima ettiği, *Allah razı olsun* yönündeki temenninin ise Tanrı'nın memnuniyetini arzu etmeyi çağrıştırdığı yönündeki açıklamaları son derece yerindedir. *Bakalım* şeklindeki ifadenin ise bekleyip görmek anlamında kullanıldığı yönündeki izah yeterince tatmin edicidir. Ne var ki tabloda manasını anlamlandırılmakta zorlanılabilecek bazı çıkarımlar da mevcuttur. *Afiyet olsun* ifadesinin *hayrını gör* şeklinde bir çağrışım oluşturması çok anlamlı durmamaktadır. Batı dilleriyle mukayese edildiğinde yemek ve sofraya kültürüyle alakalı kalıplaşmış söz öbeklerinin Türkçede daha yaygın kullanıldığı bilinmektedir (Boylu & Başar,

2018: 36). Ancak hiçbir husus kalıplaşmış bir sözün anlamını çağrıştırmakta zorlanabilecek bir şekilde tercüme edilmesine bahane oluşturmayacaktır. Bununla birlikte *maşallah* ifadesinin Tanrı'nın adıyla şeklinde yorumlanması Allah'ın dilediği olur manasında bir anlam taşımasından kaynaklanıyor olsa gerektir (Ayverdi, 2005: 1951). *Estağfurullah* ifadesinin ise Allah muhafaza şeklinde yorumlanması ilginçtir. Günümüzde çağrıştırdığı anlamı dışında sinir anlarında yahut tevazu gerektirecek durumlarda da kullanılan (Odabaşı, 2014: 143) aynı zamanda bir kabahat veya kusur neticesinde Allah'tan bağışlanma dilendiğinde bir tür yakarış şeklinde seslendirilen (Haşimi, 2021: 598) *estağfurullah* ifadesinin Allah'ın muhafazasını talep etmek gibi bir manası yoktur.

5. OSMANLI TÜRKÇESİNDE BAZI BELİRGİN UNVAN VE KAVRAMLAR

Türkiye coğrafyasını ziyaret eden bir ecnebinin gündelik hayatta kullanılan bazı temel ifadelerin yanı sıra ülkedeki kavram ve unvanlar konusunda da fikir sahibi olması işini hayli kolaylaştıracaktır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin ileri gelenlerinin unvanları ve bunların çağrıştırdığı anlamlar, Batı Avrupa'dakilerden oldukça farklıdır. Dolayısıyla bunların bir listesinin yapılması gezginlere çok büyük yararlar sağlayacaktır (Murray, 1854: 33). Bu kısımda gezi rehberi bağlamında söz konusu unvan ve kavramlardan adı en çok duyulanların, bir İngiliz'in zihninde uyandırdığı tasavvurun ne olduğu hakkında kısa bilgiler verilecektir. Murray (1854: 33) söze *padişah* kavramının sultanın baş unvanı olduğunu söyleyerek başlamıştır. Bu tabir, dünyanın tüm hükümdarlarının babası manasında kullanılmaktadır. *Padişah* aynı zamanda Tanrı'nın vekili olarak da adlandırılır. Müslümanların imamı, ruhani lideri, cihanın sığındığı makam anlamına gelen alem penah, Tanrı'nın gölgesi olarak tanımlanabilecek zillullah, hünkâr, insan celladı gibi kavramlar padişahı tanımlayabilecek diğer sıfatlardır (Murray, 1854: 33). Padişahın bu derece önemli sıfatlara haiz bir portre çizmesi Osmanlı Devlet teşkilatının büyük oranda sultanın mutlak otoritesi üzerine kurulduğu gerçeği ile izah edilebilir. Devletin mutlak sahibi sultandır ve o gücünü doğrudan Tanrı'dan almaktadır (Atay, 2022: 9). Ne var ki Murray'in burada padişaha yakıştırmış olduğu insan celladı sıfatı yerinde bir tanımlama değildir. Nitekim sultan Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu bu yetkiyi keyfi bir biçimde kullanma hakkına haiz değildir. Bu bir tür emanettir ve Tanrı adına hareket edecek olan sultan halkına adaletle muamele etmekle mükelleftir. Aksi takdirde sorumlu olacak ve Tanrı onu cezalandıracaktır. Kuşkusuz mütekabiliyet esası doğrultusunda halkın da sultana karşı isyankâr bir tutum sergilememesi gerekmektedir (Armağan, 2011: 142).

Murray (1854: 33) bu noktada padişahın validesinden de söz ederek sultanın annesinin, oğlu tahta çıkar çıkmaz *Valide Sultan* unvanıyla onurlandırıldığını söylemektedir. Gezi rehberinde *sadrızamlık* makamından da bahsedilmekte, bir tür başbakan veya başvekil olan sadrazamın aynı zamanda *vezir-i azam* olarak tanındığı ifade edilmektedir. Sultan II. Mahmut'un hükümlerine kadar devletin en önemli, aslında neredeyse tek sorumlu nazırı sadrazam iken merhum padişahın sonra bir dizi değişikliğe şahit olunmuştur. Aslında *sadrızamlık* II. Mahmut'tan sonra da nüfuzlu ve itibarlı bir makam olarak kabul edilmiştir. Hatta sadrazamların devlet toplantılarında büyük bir ihtişamla karşılanmalarına devam edilmiştir. Ancak eski güçleri yoktur ve nüfuzları sınırlandırılmıştır (Murray, 1854: 33-34). Osmanlı tarihinin en reformcu padişahlarından birisi olarak tanınan ayanlarla Sened-i İttifak belgesini imzalayan, Osmanlı ordusunun omurgasını teşkil eden Yeniçeri Ocağını 1826 yılında lağveden II. Mahmut'un,

sadrızamlık makamının yetkilerini sınırlandırdığı bilgisi doğrudur. Zira II. Mahmut dönemine kadar padişahların mutlak vekili olan sadrazamlar bundan böyle bu nüfuzlarını kaybedecek ve sadece başvekillik vazifesiyle etkisiz kılınacaklardır (Berkes, 2003: 174).

Gezi rehberinde kendisinden söz edilen bir diğer makam da *şeyhülislam*lıktır. Şeyhülislam, namı diğer baş müftü sadrazam ile denk bir makamı işgal etmektedir. Kendisi yargıyı ve dini kurumsallaşmayı teşkil eden ulema sınıfının başındadır ve şahsında her türden gücü toplamıştır. Onun yüceliği kanunları yorumlama konusunda yegâne merci olmasından kaynaklanmaktadır. Sultan müphem konularda ona danışır ve yeni kanun ya da reformlar için her daim onun onayına ihtiyaç duyulur. Padişaha tahta çıkış töreninde kılıcı o takar. Vaktiyle nüfuzu çok daha fazla olan şeyhülislamın zamanla gücünde azalmaya şahit olunmuştur (Murray: 1854: 34). Gezi rehberinde şeyhülislam için kullanılan müftü benzetmesi yerinde bir tespittir. Ancak şeyhülislamın yetkilerini dini saha ile sınırlandırmak çok doğru olmayacaktır. Bahsi geçen din adamının daha geniş bir otoriteye sahip olduğu hatta eğitim ve öğretimin tanzim ve işleyişinde rol aldığı ifade etmekte herhangi bir beis yoktur. Doğrudan padişah tarafından vazifelendirilen şeyhülislamın güç ve otoritesinin asıl kaynağı devletin hukuki ve idari işleyişini, şeri hükümler çerçevesinde temin etmesinden kaynaklanmaktadır (Yurdaydın, 1982: 101). Diğer taraftan gezi rehberinde ifade edildiği üzere tıpkı *sadrızamlık* gibi *şeyhülislam*lık makamının etki ve gücünde de II. Mahmut'un saltanatı döneminde kısmi bir gerileme söz konusu olmuştur (Berkes, 2003: 174-175).

Gezi rehberinde yukarıda zikredilen temel unvanların yanı sıra Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden turistlerin sıklıkla karşılaştıkları bazı belirgin kavramlardan da söz edilmiştir. Bunlardan ilki *şeyhülislam*lık makamıyla doğrudan ilintili olan *ulema* sıfatıdır. Kelime anlamı itibarıyla alim kişi anlamına gelen *ulema* başında şeyhülislamın bulunduğu hiyerarşik yapıyı ifade eder. Bu sınıf içerisinde *molla*, *kadı*, *naip* gibi yargıçlarla birlikte *müçtehit* yani *müftü*, *şeyh* ve *hatip* gibi ibadethane görevlileri bulunmaktadır. Aslında bu hiyerarşik yapı üç farklı sınıftan teşkil edilmiştir. İlki mollalardır ki içlerinden ikisi Rumeli ve Anadolu kazaskeri olarak tayin edilirler. Ayrıca bazı önemli şehirlerin baş mollaları da bu grup üyeleri arasından seçilmektedir. İkincisi *müderris*, sıradan *mollalar*, *müftü* ve *şeyhlerin* teşkil ettiği sınıftır. Üçüncü sırada ise *mülazımlar* vardır ki *kadılar*, *naipler* ve *hatipler* bu sınıfta yer alan kimseler arasından seçilirler. *İmamlar* ve ibadethanelerde görevli alt seviyedeki din adamları ulema sınıfında yer almazlar (Murray, 1854: 42). Osmanlı Devlet teşkilatı içerisinde son derece önemli bir yer işgal eden ulema sınıfının bir İngiliz turist rehberinde Türkçe kavramlar içerisinde özellikle zikredilmiş olması, bilinçli bir tercihin neticesidir. Seyfiye ve kalemiyenin yanı sıra Osmanlı idari yapılanmasının üç ana unsurundan birisini teşkil eden ilmiye sınıfının temel dinamik unsuru olan ulemanın (Kılıç, 2018: 153) etki ve nüfuzunu tartışmaya gerek yoktur. Zira modernleşme süreciyle birlikte her ne kadar kısmi bir güç kaybına uğramışsa da ilmiye sınıfı kavramının tıpkı Murray'in de ifade ettiği gibi başta şeyhülislam olmak üzere kazaskerlikten kadılığa, medrese hocalığından vakıf ve belediye hizmetlerine kadar uzanan çok geniş bir sahada karşılık bulduğu ifade edilebilir (Tekin, 2004: 230).

Gezi rehberinde ulemayla doğrudan ilintili olarak *fetva* makamına da kısaca vurgu yapılmıştır. *Fetva*, Murray (1854: 37) tarafından şeyhülislam veya molla tarafından verilen bir tür yargı kararı, aynı zamanda müftü tarafından belirli bir ücret karşılığında kanunların yorumlanması bağlamında arz edilen hukuki görüş olarak tanımlanmıştır. Burada ihtilafı olan konu fetvanın

tanımından ziyade ücreti hususudur. Zira İslam geleneği müftülerin fetva yayınlarken herhangi bir bedel talep etmemelerini salık vermektedir. Zira hizmetlerinin karşılığı onlara misliyle Tanrı tarafından bahşedilecektir. Ancak ulemadan bir grup, en azından yazılı fetvalar için müftülere belirli bir ücret alma ruhsatının verildiğine inanmaktadır (Heyd, 1969: 52). Her ne olursa olsun genel görüş aksi istikamettir ve müftülerin herhangi bir karşılık beklemeksizin fetva vermeleri yönünde bir ilke belirlenmiştir (Çataloluk & Gürler, 2006: 331).

Ferman, gezi rehberinde söz konusu edilen bir diğer önemli kavramdır. Murray (1854: 37) *fermanı* sultanın tuğrası veya imzasıyla yayımlanan ve geçerlilik kazanan imparatorluk bildirisi olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, *fermanlar* arasında seyyahın talebiyle elçilikler tarafından Babialî'ye hitaben verilenler de bulunmaktadır. Devlet artık umuma mahsus pasaport veya tezkere çıkardığı için, padişahın tuğrasının hâlâ dini bir mesele gibi addedildiği merkezden uzak ücra bölgeler dışında *fermanlar* çok fazla işlev görmemektedirler (Murray, 1854: 37). Gezi rehberinde bahsi geçen ve elçilikler tarafından seyyahlara tevdi edildiği söylenen fermanlardan kasıt seyahat izinleri olsa gerektir. Zira bir ecnebinin Osmanlı topraklarında serbest bir biçimde seyahat edebilmesi yönündeki yasal izinler, mensubu olduğu ülkenin elçiliği üzerinden alınabilmektedir. Elçilik seyahat edecek kimsenin kimlik bilgilerini, ziyaret maksadını ve takip edeceği güzergahı içeren bir dilekçe ile resmi mercilere başvuru yapmakta ve bu talep üzerine seyahat izin belgesi düzenlenmektedir (Sezer, 2003: 109).

Bahsi geçen izin talepleriyle alakalı Osmanlı arşiv kayıtlarında da pek çok belgeye rastlamak mümkündür. Burada örnek kabilinden birkaç tanesini zikretmekte yarar vardır. İlk belge Fransa Fevkalade Komiserliği'nin Bursa'daki ticaret mallarına sahip çıkmak isteyen Leon Moss'a seyahat izni verilmesi talebiyle ilgilidir (BOA, HR.İM., 26:8). Bir diğer örnek ise İstanbul'a seyahat için gelmiş olan Madki de Dörkoda'ya, büyük camileri gezerken gerekli kolaylığın sağlanması talebine dair Fransa elçiliğinin takriridir (BOA, A.DVN.DVE., 8: 6). Benzer şekilde İngiltere Sefareti de seyahat için muhtelif mahallere gidecek olan Bay Charles'a yol hükmü verilmesine dair bir takrir yayınlanmıştır (BOA, A.DVN.DVE., 4: 35).

Gezi rehberinde ismi zikredilen ve Batılı gezginler için önem arz eden bir diğer kavram *gâvur* kelimesidir. Murray'in (1854: 37) deyimiyle *gâvur* bir aşağılama ifadesidir. Yoldan bir Hristiyan geçerken tek başına zikredildiğinde kâfir kimse anlamı taşır. Fakat herhangi bir sohbet esnasında genel itibarıyla Hristiyanları adlandırmak için de kullanılabilir. Bu durumda kavramı hakaret içeren veya küçük düşürücü bir anlam ifade ediyormuş gibi düşünmemek gerekir. Ayrıca Türkler bu ifadeyi şaka kabilinden *gâvur oğlu gâvur* şeklinde de kullanabilmektedirler (Murray, 1854: 37). Murray'in de ifade ettiği gibi Osmanlı Türkçesinde *gâvur* tabirinin kızgınlık anında hakaretimiz bir biçimde sarf edildiği söz konusu olmuşsa da bu ifade daha çok Müslüman olmamayı nitelemek maksadıyla kullanılmıştır (Papila, 2008: 118). Arşiv belgelerinde de söz konusu kavramın farklı mekanlar için yahut da şahıslara lakap kabilinden kullanılması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir (BOA, A.MKT.UM., 3: 87; HR.MKT., 10: 42; C.ZB., 20: 994).

SONUÇ

Bu çalışmada, 19. yüzyılda Batılı ülkelerden Türkiye topraklarına gerçekleştirilecek seyahatler için bir tür kılavuz kitap olarak kaleme alınan Murray'in gezi rehberi ekseninde Osmanlı Türkçesinin bazı dil özellikleriyle kullanımları itibarıyla yabancıların dikkatini

celbedecek önemli unvan ve kavramlara yer verilmiştir. Osmanlı Türkçesinin Orta Asya dil grubunda Arapça ve Farsça karışımı bir dil olduğu iddiasıyla söze başlayan Murray, Türk dilinin yapay ve taklidi bir yapıya sahip olduğunu söyleyerek hayli tartışmalı bir iddiada bulunmuştur. Ayrıca yazı dilinden ziyade konuşmaya ve halkın arasına karışarak pratik yapmaya ehemmiyet vermenin gereğini vurgulayan Murray, Osmanlı Devleti'nin matbaa ile 16. yüzyıl gibi erken sayılabilecek bir tarihte tanışmış olmasına rağmen Kur'an nüshalarının büyük oranda el yazısı ile çoğaltılması geleneğini terk etmememesine binaen Osmanlı Türkçesinin farklı yazım türleriyle alakalı eksik ama doğru sayılabilecek bazı bilgiler vermiştir. Buna rağmen Türk dili üzerine kafa yoran bir gezgin için en ciddi tehditin hedef dilin ince nüans ve ayrıntılarıyla boğuşmak olduğunu ifade eden yazar, bu konuda adeta öğrencilerine hitap eden bir öğretmen edasıyla uyarılarda bulunmaktadır. Murray'in eğitimcilik vazifesi bu kadarla da sınırlı kalmamış, kendisi Osmanlı Türkçesinin öğrenimiyle alakalı bazı kaynak kitap önerilerinde de bulunmuştur. Söz konusu kitapların tamamının Batı menşeli olması dikkat çekicidir.

Gezi rehberinde konu edilen bir diğer husus da Osmanlı Türkçesindeki harf yapısı ve harflerin kullanımınıdır. Bu noktada ünlü ve ünsüz harflerin kelime içerisindeki yapısal özelliklerini Batı dilleriyle bilhassa İngilizce ile mukayese ederek olumlu olumsuz yönleriyle değerlendirmeye çalışan Murray'in net bir sonuca ulaşamadığı söylenebilir. Ancak yazar, İngilizlerin Türkçede hayli vurgulu bir biçimde seslendirilen *r* ile kendilerinde bulunmayan *ğ* harflerini telaffuz etmekte ciddi sıkıntı yaşadıklarını ifade ederek, bu konuda yaşanabilecek sıkıntıları gözler önüne sermiştir. İngiliz vatandaşların dikkat etmesi gereken bir diğer husus ise noktalı ünlü harflerin seslendirilmesinde yaşanabilecek sıkıntılardır. Harflerin telaffuzu ve yapısal özellikleriyle alakalı son derece basit ve yüzeysel çıkarımlarda bulunan gezi rehberinin asıl maksadının dil öğretmekten ziyade kılavuzluk yapmak olduğu gerçeği göz önüne alındığında, bu tarz bir yaklaşım biçiminin isabetli olduğu düşünülebilir.

Bilinçli ve titiz bir konu seçimiyle Osmanlı Türkçesine dair çıkarımlarda bulunan Murray, harflerin yapısal özellikleri ve seslendirilişlerinin hemen ardından kelimelerle alakalı bazı belirgin yapısal kullanımlardan bahsetmiştir. Bunlar sırasıyla çekim ekleri, zamirler ve fillerdir. Ancak bu konuda da bir dilin temel unsurlarını anlamaya yönelik yeterli bir bilgilendirmenin yapılmadığı rahatlıkla ifade edilebilir. Murray'in değindiği bir diğer konu da kelime daha doğru bir ifadeyle kavram bilgisidir. Yazar, Osmanlı Türkçesinde gündelik hayattaki bazı temel ifadelerden bahsederek bu ifadelerin İngilizcedeki karşılıklarını okuyuculara sunmuştur. Bu ifadelerin seçiminde temel kıstas gündelik hayattaki kullanım sıklıkları olmuştur. Bu noktada görece doğru bir tespitte bulunduğu söylenebilir. İfadelerle alakalı dikkat çeken bir diğer husus da neredeyse tamamının Anadolu insanının hürmet ve saygısına dair ciddi ipuçları taşımalarıdır.

Gezi rehberinin Türk diline dair izlenimleri bazı belirgin unvan ve kavramların izahı ile neticelenmektedir. Bu çalışmada söz konusu unvanlardan devlet teşkilatının temel kurumları olarak kabul edilebilecek dört tanesine yer verilmiştir. Kavramların tercihinde ise çalışmanın kapsamına giren unvanları tamamlayıcı nitelikte olmaları ölçütü göz önüne alınmıştır. Sonuç itibarıyla 19. yüzyılda Batılı gezginlerin Osmanlı coğrafyasına yönelik seyahatlerine kılavuzluk yapma iddiasıyla kaleme alınan Murray'in turist rehberi, her ne kadar Osmanlı Türkçesiyle alakalı zengin ve detaylı bilgiler içermese de bir ecnebinin nazarından Türk diline dair farklı bir perspektif sunması yönüyle değer arz etmektedir. Üstelik bu rehberin temelde Osmanlı

Türkçesini Batı dünyasına tanıtmaya maksadıyla kaleme alınmadığı gerçeği de göz önüne alındığında bu kıymet ziyadesiyle artmaktadır.

EXTENDED ABSTRACT

The Anatolian lands, also known as Asia Minor, have attracted the attention of Westerners in every period of history. This interest stems from the fact that Anatolia has hosted different ethnicities for centuries. Especially during the rule of the Ottoman Empire different Christian communities were melted in the same pot and this situation increased the aforementioned interest. There are other motives increasing this interest. The first of these is the idea that Anatolia does not belong to Muslims. This region should be named in Asia Minor and be handed over to its real owners immediately. To achieve this goal, it was necessary to compete with Muslims. After competing, Westerners had to establish dominance over Muslims. On this occasion, Western researchers observed all kinds of details about the Ottoman Empire with great care and seriousness, and by writing down the findings they obtained in detail, they reached a very rich set of written sources.

This article has tried to make some inferences about the Turkish language in the light of a British travel guide inspired and shaped by these four important factors defined as recognition, belonging, competition and domination. The aforementioned travel guide was published in 1854 by John Murray publications under the title of *A Handbook for Travelers in Turkey: Describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia and Mesopotamia*. John Murray, which is a well-known publishing house in the field of guidebooks about travels to the Ottoman Empire and bearing the same name as its founder, began its publishing life in London in 1768. Murray was a naval officer who was born in Edinburgh, the capital of Scotland. However, by achieving serious success in the field of publishing, he had the opportunity to publish the works of important and well-known names of the period such as Lord Byron, Jane Austen, David Livingstone, Arthur Conan Doyle, and Charles Darwin.

The publishing house, which was interested in journalism activities as well as book printing, became one of the shareholders of *The Star*, the evening newspaper that started to be published in London in 1788. In the time of John Murray the second, who followed the path of his grandfather, the publishing house grew even more and became the most important and influential pressing organ of its time. The period when the publishing house started to prepare travel guides as of 1836 coincides with the time of John Murray the third. It is known that these first travel guides, published in a series called *Handbook for Travelers*, were written to introduce different tourist destinations in the region stretching from Europe to Asia and even to North Africa. The work in question was republished in 1845 and 1854. Although there is no significant difference between the first two editions, the third one was revised considering the conditions of the period.

In this study, the opinions of the British about the Turkish language were given based on the third edition of the travel guide published by the Murray publishing house in 1854. First of all, the semantics of the language and grammatical structure were touched upon. Then, it was emphasized how the vocabulary and some important names and concepts find a response in the minds of the Westerners.

Murray began with the claim that Ottoman Turkish was a mixture of Arabic and Persian in the Central Asian language group. According to him, the Turkish language has an artificial and imitative structure. In addition, Murray emphasized the need to give importance to speaking rather than writing, and to practice by mingling freely with the public. He states that the Ottoman Empire met the printing press as early as the sixteenth century. Despite this, the tradition of reproducing copies of the Qur'an largely in handwriting has not been abandoned. Considering this situation, Murray has given some incomplete but accurate information about the different writing types of Ottoman Turkish. According to Murray, the most serious threat for a traveler who is pondering the Turkish language is to struggle with the subtle nuances and details of the target language. He also made some suggestions for reference books related to Ottoman Turkish. It is noteworthy that all of these books are of Western origin.

Another issue discussed in the travel guide is the letter structure and the use of letters in Ottoman Turkish. At this point, Murray tried to evaluate the structural features of vowels and consonants by comparing them with English. The main purpose of the travel guide, which makes extremely simple and superficial inferences about the pronunciation and structural features of the letters, is to guide rather than to teach the language. Therefore, it can be considered that such a point of view is correct. Murray also mentions some obvious structural uses of words. These are inflections, pronouns, and verbs respectively. Another issue that Murray touches on is the knowledge of the expressions. The main criterion for choosing these expressions is the frequency of their use in everyday life.

As a result, Murray's tourist guide, which was written with the claim of guiding the travels of Western travelers to the Ottoman lands in the 19th century, is valuable even though it does not contain rich and detailed information about Ottoman Turkish. Because this study offers a different perspective on the Turkish language from the eyes of a foreigner. Moreover, this value increases greatly considering the fact that this guide was not written mainly to introduce Ottoman Turkish to the Western world.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Destek/Finansman Bilgileri

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu araştırma için etik kurul izinine ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Ak, M. (2017). Dilde birlikte yaşama tecrübesi olarak Osmanlı Türkçesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43(43), 15-34.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dil bilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkayış, M. F. (2012). Türkçenin hâl ekleri ve fiil kiplerinde çok terimlilik sorunu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 276-287.
- Altunek, N. S. (1993). İlk Türk matbaasının kuruluşu ve İbrahim Müteferrika. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat*

- Fakültesi Dergisi*, 10(1), 191-204.
- Armağan, A. (2011). Klasik dönemde Osmanlılarda devlet yönetim anlayışına dair bazı düşünceler. *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 139-156.
- Arslan, A. (2014, 4-5 Nisan). 19. yüzyıl Türkiye gezi rehberleri: John Murray yayınları. III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Atay, E. E. (2022). Osmanlıda devlet anlayışı. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(1), 1-20.
- Ayverdi, İ. (2005). Maşallah. İçinde *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (2. bs., s. 1951).
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı* (HR.İM.), nr. 26/8.
- Baykara, T. (2016). Seyyahlar (gezinler), yeni yerler görmeye meraklı insanlar mı? devletlerinin haber-alma görevlisi mi? -gözlemler düşünceler-. İçinde M. Ç. Özdemir & Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (ss. 111-125). Türk Yurdu Yayınları.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Blunt, F. J. S. (1878). *The people of Turkey: Twenty years’ residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians*. John Murray.
- Bütüner, Z. (2016). Alman seyyah A. David Mordtmann ve Yozgat. İçinde M. Ç. Özdemir & Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (ss. 111-125). Türk Yurdu Yayınları.
- BOA. *Cevdet Zabtiye* (C.ZB.), nr. 20/994.
- BOA. *Düvel-i Ecnebiye Evrakı* (A.DVN.DVE.), nr. 4/35, 8/6.
- BOA. *Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı* (HR.MKT.), nr. 10/42.
- BOA. *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı* (A.MKT.UM), nr. 3/87.
- Boyle, A. (1914). *John Murray (1778-1843)*. J. M. Dent & Sons LTD.
- Boylu, E., & Başar, U. (2018). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin kültürel boyutu: Türkçe kalıp sözlerin Farslara öğretimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (43), 31-52. <https://doi.org/10.17133/tubar.326752>
- Börekçi, M. (2005). Türkçe’de vurgu-tonlama-ölçü-anlam ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (12), 187-207.
- Bulak, Ş. (2019). Türkçede “-mı/mu” soru unsuru. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (66), 309-330. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4196>
- Buran, A. (2017). Kırgız Türkçesinde ses uyumlarının sebep olduğu ses değişimleri. *Türklad Dergisi*, 1(1), 1-11. <https://doi.org/10.30563/turklad.318145>
- Can, M. (2019). Osmanlı diplomasisinde mihmandar geleneği. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 267-285.
- Castello, E. (2020). Dicken’s pictures from Italy and Murray’s handbook to Northern Italy. *Nordic Journal of English Studies*, 19(2), 74-93. <https://doi.org/10.35360/njes.560>
- Çakır, İ. (2011). Yabancı dil öğrenme ortamlarında kültürün rolü. *Milli Eğitim Dergisi*, 41(190), 248-255.
- Çataloluk, G., & Gürler, S. (2006). Müftüler, fetvalar ve İslam hukukunda yorum. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 64(1), 309-358.
- Çelik, E. (2017). Osmanlı İmparatorluğu’nda yabancıların Türkçe öğrenme deneyimleri: Bir mektubun peşinde (1882). *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3(3), 40-54.
- Çelik, T. (2020). Asıl sayı sıfatlarıyla oluşturulan yer adlarında çokluk ekinin kullanımı. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 25-33.
- Demir, N., & Yılmaz, E. (2002). Ural-Altay dilleri ve Altay dilleri teorisi. İçinde *Türkler* (cilt 1, ss. 394-402). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Doğan, M. (2018). Batı muhayyilesindeki Doğu ve İstanbul’da bir gezgin: Adelaide Müller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* (12), 209-231. <https://doi.org/10.29000/rumelide.472766>
- Doğan, S., & Ayaz, H. (2017). XIX. yüzyılda Batı’da yabancılarla Osmanlı Türkçesi öğretimi: W. B. Barker örneği. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (1), 62-84.
- Durmuş, B. T. (2017). Matbaa teknolojisinin Osmanlı Devletine giriş koşulları ve tartışmalar. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 950-968. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.285754>
- Dursunoğlu, H. (2017). Adlandırma, terimler ve sınıflandırma açısından Türkiye Türkçesinde ünsüzlere bir bakış. *Bellekten*, 65(1), 27-59.
- Efendioğlu, S., & İşcan, A. (2010). Türkçe ses bilgisi öğretiminde ses olaylarının sınıflandırılması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17(43), 121-143.

- Eker, S. (2007). Türkçenin ses birimleri ve belirgin alt ses birimleri. *İlmi Araştırmalar*, (24), 23-42.
- Ercilasun, A. B. (2013). Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri. *Dil Araştırmaları*, 12(12), 17-22.
- Ergin, M. (2000). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Erten, M. (2007). İlgî zamiri ve iyelik zamiri terimleri üzerine. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 221-228.
- Gedizli, M. (2013). Türkiye Türkçesindeki türemiş kök fillerin yapı ve anlam özellikleri. *Akademik Bakış Dergisi*, (39), 1-16.
- Gerçek, S. N. (1939). *Türk matbaacılığı I Müteferrika matbaası*. İstanbul Devlet Basımevi.
- Gümüşkılıç, M. (2000). Viguier ve Elemens de la Langue Turque adlı eseri. *İlmi Araştırmalar*, (10), 39-64.
- Güneş, F. (2016). Türkçenin öğretim üstünlükleri ve zenginlikleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 45(210), 93-113.
- Hamamcı, Z. (2020). Türkçe ve İngilizce tanımlık sistemi edinimine dair alanyazın taraması. *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 83-91.
- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*. John Murray.
- Haşimi, A. (2021). Türkiye Türkçesinde kullanılan Arapça kelime grupları ve cümleler hakkında bazı değerlendirmeler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 591-618. <https://doi.org/10.34083/akaded.892246>
- Heyd, U. (1969). Some Aspects of the Ottoman Fetvâ. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 32(1), 35-56.
- İnal, O. (2014, 27-29 Mayıs). 19. yüzyıl seyahat rehberlerinde İstanbul. İçinde F. M. Emecen, A. Akyıldız & E. S. Gürkan (Ed.), *II. Osmanlı İstanbullu Sempozyumu* (ss. 277-286). 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- John Murray Press. (t.y.). About John Murray Press. <https://www.johnmurraypress.co.uk/imprint/john-murray/page/about-john-murray-press/>.
- Karagöl, E. (2019). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde tarihî bir eser: Redhouse'un muhtasar Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi adlı eseri. *Teke Dergisi*, 8(4), 2143-2161.
- Kartallıoğlu, Y. (2017). *Osmanlı konuşma dili*. Kesit Yayınları.
- Kaya, A., & Yetgin, D. (2021). Seyahatnamelerde turist rehberleri. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(2), 37-55.
- Kılıç, C. (2018). Osmanlı ilmiye teşkilatında kariyer sistemi. *Turkish Academic Research Review*, 3(1), 153-170. <https://doi.org/10.30622/tarr.425221>
- Kılıç, R. (2019). Yabancı dil öğretiminde anadil-hedef dil yapılarının başarıya etkisi. *Anasay*, (7), 11-28. <https://doi.org/10.33404/anasay.504243>
- Konrad, F. (2016). Türk tehlikesi söyleminden egzotizm ve oryantalizme (1453-1914: İslamiyet Avrupalının antitezi mi?. İçinde M. Ç. Özdemir & Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (ss. 43-73). Türk Yurdu Yayınları.
- Korkmaz, Ş. (1999). İbrahim Müteferrika ve ilk Türk matbaası. *Dini Araştırmalar*, 2(5), 285-297.
- Kurt, Y. (2012). *Osmanlıca dersleri I*. Akçağ Yayınevi.
- Kürüm, M. (2015). Türkçede iyelik eklerinin ele alınışı ve çağdaş lehçelerde kullanılışı. *Mavi Atlas*, (4), 76-95.
- Mcnees, E. (2007). Reluctant source: Murray's handbooks and pictures from Italy. *Dickens Quarterly*, 24(4), 211-229.
- Mertcan, H. (2007). Oryantalizm-sömürgecilik ilişkisi: Batılı fatihlerin kılıcından Alaaddin'in lambasına uzanan aşkın bitmeyen kanlı serüveni. *Milel ve Nihal*, 4(2), 11-28.
- Murray, J. (1854). *A handbook for travellers in Turkey describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia, and Mesopotamia*. John Murray.
- Murray, J. (1919). *John Murray III 1808-1892, a brief memoir by John Murray IV*. John Murray.
- Odabaşı, F. (2014). Dindarlık göstergesi olarak dil/din dindarlığı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(1), 123-154.
- Ortaylı, İ. (2001). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İletişim Yayınları.
- Özalan, U. (2008). Anlamli dil unsurlarının diziminde görülen bazı evrensel dilbilgisi kuralları. *Dil Araştırmaları*, 3(3), 63-86.
- Özer, S., & Akay, C. (2022). Ortaokul öğrencilerinin İngilizce öğrenme zorlukları: Bir durum çalışması. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(1), 711-747. <https://doi.org/10.17152/gefad.949137>
- Özkurt, E. (2019). *William Burckhardt Barker'in gramer ve sözlüklü Türk dili okuma kitabı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Kırklareli Üniversitesi.

- Özyurt, C. (2004). Osmanlı'da resmi ulusçuluk ve dil politikası. *Selçuk İletişim*, 3(3), 155-165.
- Papila, A. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılılaşma döneminde resim sanatının ortaya çıkışı ve Osmanlı kimliğinin resimsel anlatımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 117-134.
- Polat, A. (2018). Osmanlı'da matbu İslam'ın onay ve denetimi: Tedkîk-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye Meclisi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (11), 87-120. <https://doi.org/10.16947/fsmia.47696>
- Schaff, B. (2009). John Murray's handbooks to Italy: Making tourism literary. In N. J. Watson (Ed.), *Literary Tourism and Nineteenth-Century Culture* (pp. 106-118). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230234109_10
- Selen, H. S. (1957). Eski dünyada dil meseleleri ve Türkçe. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 12(1), 51-58. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000286
- Sezer, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat izinleri (18-19. yüzyıl). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 105-124. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000146
- Smiles, S. (1891). *Memoir and correspondence of the late John Murray with an account of the origin and progress of the house, 1768-1843*. John Murray.
- Şahin, H. (2003). Birleşik çekimli fiillerin zaman ve anlam açısından gösterdiği çeşitlilikler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(4), 157-168.
- Tekin, M. (2004). Osmanlı'da ulemadan aydına dönüşüm süreci-sosyolojik bir yaklaşım. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 227-234.
- The Victorian Web. (t.y.). Scottish publishers and English literatue: John Murray. <https://victorianweb.org/history/scotland/6.html>.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Ünlülerin nitelikleri. <https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/unlulerin-nitelikleri/>.
- Uçak, S. (2016). Dil öğrenimi ve edinimi üzerine bir tartışma. *Aydın Tömer Dil Dergisi*, 1(1), 65-80.
- Yağmur, Ö. (2014, 11-13 Kasım). XVII. Ve XIX. yüzyıllar arasında Avrupalılar tarafından yazılan Türkçe gramerlerde izlenen metot üzerine. XI. Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yalçınkaya, M. A. (2016). John Murray'ın seyahat rehberlerine göre Trabzon'u iç kısımlara bağlayan seyahat güzergâhları. İçinde M. Ç. Özdemir & Y. E. Tekinsoy (Ed.), *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye* (ss. 125-151). Türk Yurdu Yayınları.
- Yeğenoğlu, M. (2015). *Sömürgeci fantaziler, oryantalist söylemde kültürel ve cinsel fark*. Metis Yayıncılık.
- Yıldız, A. V. (2012). Osmanlılar'da yazı çeşitleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(28), 47-62.
- Yıldız, Ö. (2009). *Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yılmaz, H. (2003). Çokluk eki: "-lar/-ler" üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (15), 125-130.
- Yurdaydın, H. G. (1982). *İslâm tarihi dersleri*. Ankara Üniversitesi Basımevi.